

Εισαγωγή

Η ανθρωπολογία, κατά την αντίληψη του συγγραφέα αυτού του βιβλίου, μελετά τις διαδικασίες με τις οποίες κατασκευάζεται, στις πολλαπλές κοινωνίες του πλανήτη, το νόημα της ύπαρξης των ανθρώπων στον κόσμο. Ταυτοχρόνως, η ανθρωπολογία ως επιστήμη, όπως και η ιστορία με την οποία είναι εξ αρχής συνδεδεμένη, μετέχουν οι ίδιες στην κατασκευή αυτού του νοήματος στο πλαίσιο του δυτικού πολιτισμού. Ωστόσο η παρούσα κατάσταση του κόσμου δεν υποτάσσεται εύκολα στα «μεγάλα» ερμηνευτικά σχήματα. Αντίθετα, η πολυπλοκότητα και η πολυσημία της τα υποσκάπτει διαρκώς. Σήμερα πλέον τα υπερβαίνει κατά πολύ. Μήπως είναι λοιπόν ο καιρός της «μετανεωτερικότητας»; Μήπως η αναγνώριση της ποικιλίας απαγορεύει κάθε απόπειρα συνολικής σύλληψης του κόσμου, μήπως η συνείδηση της διαφοράς υπαγορεύει την καθ' ολοκληρίαν υποταγή σε πολιτισμικά σχετικές παραστάσεις και αξίες; Ή μήπως η «συναίνεση» επέρχεται ραγδαία, επικαλύπτοντας κάθε διάκριση μεταξύ «συντήρησης» και «προόδου», αναγγέλλοντας το τέλος της ιστορίας;

Σίγουρα, κάτι φαίνεται να έχει αλλάξει στον κόσμο μας, στον κόσμο της δυτικής νεωτερικότητας. Η αλλαγή αυτή καταγράφεται, χρόνια τώρα, στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, και ιδιαίτερα σ' αυτόν της ανθρωπολογίας, αν όχι πάντα ως παραγωγικό ερώτημα, τουλάχιστον ως διαρκής κλυδωνισμός. Προτού όμως αποφανθούμε υπέρ μιας θεωρίας της ρήξης και επιχειρήσουμε, όχι χωρίς κάποια νοσταλγία, να συναγάγουμε –εκ των υστέρων φυσι-

κά- το νόημα αυτού του «τέλους εποχής», ας μελετήσουμε για λίγο την υπόθεση της «υπερβολής». Με άλλα λόγια, ας δεχτούμε για όσο διάστημα αφιερώσουμε στην ανάγνωση αυτού εδώ του «μανιφέστου», όπως το χαρακτηρίζει ο συγγραφέας του, την υπόθεση της «υπερνεωτερικότητας».

Σύμφωνα με τον Μαρκ Ωζέ, η «υπερνεωτερικότητα», εποχή τεχνολογικής επανάστασης στον τομέα των επικοινωνιών και κυριαρχίας της εικόνας, χαρακτηρίζεται από μια τριπλή υπερβολή που επηρεάζει τον χρόνο, τον χώρο και τις κοινωνικές σχέσεις (όπως αυτές διαμορφώνονται μέσα σε συγκεκριμένο κάθε φορά χωροχρονικό πλαίσιο): η ιστορία επιταχύνεται, ο πλανήτης συρρικνώνεται, τα πεπρωμένα εξατομικεύονται. Καθώς οι παραδοσιακοί τρόποι διαμεσολάβησης χάνονται, η σχέση του καθένα με τον κόσμο καθίσταται ολοένα και πιο μοναχική, ενώ ταυτόχρονα ο ίδιος ο κόσμος διαφοροποιείται και πολλαπλασιάζεται. Πολλοί διαπλεκόμενοι «νέοι κόσμοι», κόσμοι που παραμένουν δυσπρόσιτοι αλλά έχουν χάσει τον εξωτισμό τους, κόσμοι του εδώ, του εγγύς, της «διπλανής πόρτας» που ανοίγει, μέσα από μιαν οθόνη, στην άλλη άκρη της γης, κόσμοι του τώρα όσο και του άλλοτε και του αύριο, «σύγχρονοι» μεταξύ τους κόσμοι διεισδύουν ο ένας στον άλλο, κρατώντας μέσα στο πλέγμα τους ολόκληρο τον ανθρώπινο πλανήτη.

Έχει σημαίνει λοιπόν η ώρα μιας «γενικευμένης» ανθρωπολογίας της «συγχρονικότητας» για όσους, όπως ο Μ. Ωζέ και οι συνάδελφοί του στο Κέντρο Ανθρωπολογίας των Σύγχρονων Κόσμων της École des Hautes Études en Sciences Sociales στο Παρίσι, διείδαν ένα προμήνυμα των παγκόσμιων εξελίξεων στις επιπτώσεις της αποικιοκρατίας και στις αντιδράσεις των αποικιοκρατούμενων. Στο σημείο αυτό ο ανθρωπολόγος αναγνωρίζει στον συνομιλητή του, τον αφρικανό προφήτη-θεραπευτή (τη συμπεριφορά του οποίου θέλησε να μελετήσει ως επιστήμονας), πραγματική προφητική ικανότητα. Καθώς εμπλέκεται, μαζί με όλους τους ομοεθνείς του, στην παγκοσμιοποίηση των οικονομικών, πολιτικών και συμβολικών ανταλλαγών, που μεταβάλλει ραγδαία το οικείο περιβάλλον του, ο προφήτης επεξεργάζεται ιδεολογικά και

πρακτικά αυτή τη μεταβολή, όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος και όπως την προεικάζει. Με τη μεσολάβησή του, οι εξατομικευμένες «θεραπευτικές διαδρομές» των πελατών του αρχίζουν να αποκτούν νόημα μέσα στις νέες συνθήκες ζωής και στις νέες μορφές δυστυχίας που αναφύονται στο πλαίσιο τους. Ο «συγκροτησιμός» είναι εδώ όρος κενός περιεχομένου, ανεπαρκής για να χαρακτηρίσει αντίστοιχου τύπου νέα θρησκευτικά φαινόμενα, από τη στιγμή που αποτελεί γενικευμένο επακόλουθο της «επαφής» των πολιτισμών σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ο ανθρωπολόγος με τη σειρά του, αναγνωρίζοντας την παγκόσμια διάσταση που λαμβάνει κάθε τοπικό φαινόμενο και τη συνακόλουθη ανάγκη αλλαγής της κλίμακας παρατήρησης, καλείται να αναζητήσει την ετερότητα στο ίδιο το οικείο περιβάλλον του. Ωστόσο η στροφή αυτή του ανθρωπολογικού βλέμματος δεν υποδηλώνει αναγκαστικά –ή τουλάχιστον όχι στην περίπτωση του Ωζέ και των συναδέλφων του– την επιστροφή του ανθρωπολόγου στα «πάτρια εδάφη». Και αν αληθεύει ότι η πόλη αποτελεί σήμερα εξαιρετικά πρόσφορο πεδίο έρευνας της ανθρωπολογίας, αυτό δεν συμβαίνει επειδή το ενδιαφέρον των ανθρωπολόγων στράφηκε πρόσφατα προς τις κατ' εξοχήν δυτικές αστικοποιημένες κοινωνίες, αλλά επειδή οι διαδικασίες αστικοποίησης αφορούν στο σύνολο του πλανήτη και ο πολυσύνθετος κόσμος της πόλης είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι περικλείει εμπειρικά το σύνολο των άλλων «νέων» κόσμων, ότι συγγέται δηλαδή ως ένα βαθμό με τον ίδιο τον κόσμο στην ολότητά του.

Ο ανθρωπολόγος μπορεί τώρα να στραφεί προς τη διερεύνηση των νέων πεδίων που διανοίγει η «υπερνεωτερικότητα» (νέα θρησκευτικά φαινόμενα, εξατομίκευση, αστική πραγματικότητα και άλλα). Προηγουμένως όμως οφείλει να αντιμετωπίσει, σύμφωνα με τον Ωζέ, το ουσιαστικό ερώτημα που απασχολεί την επιστήμη του και σχετίζεται με τον ίδιο τον ορισμό του αντικειμένου της. Στοχεύοντας λοιπόν στη διατύπωση κάποιων προτάσεων προς αυτή την κατεύθυνση, ο συγγραφέας εκκινεί από την πραγμάτευση των σχέσεων ανθρωπολογίας και ιστορίας, ανασκευάζει τις προβληματικές της συναίνεσης και της μετανεωτερικότητας και υπο-

βάλλει σε κριτική τις νεότερες απόπειρες ανθρωπολογικής προσέγγισης της παρούσας κατάστασης του κόσμου, για να ασχοληθεί εν τέλει με το ζήτημα της τελετουργίας.

Εάν η συμβολοποιημένη και θεσμισμένη σχέση με τον «άλλο» (και δευτερευόντως η κατασκευή της ταυτότητας) αποτελεί το κατ' εξοχήν αντικείμενο της ανθρωπολογίας και εάν η συμβολική αυτή σχέση, η οποία προηγείται εξ ορισμού κάθε πρακτικής, εξελίσσεται και μεταβάλλεται υπό την επίδραση συγκεκριμένων ιστορικών πρακτικών, τότε μια «ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων» περνά κατά πρώτο λόγο από την ανάλυση των τελετουργιών που λειτουργούν στα πλαίσια των κόσμων αυτών, τελετουργιών οι οποίες, σύμφωνα με τον Ωζέ, έχουν κατά βάση πολιτικό χαρακτήρα. Η διάκριση ενός «διευρυμένου» από έναν «περιορισμένο» τελετουργικό μηχανισμό μπορεί να καταστήσει δυνατή την ανάλυση της τελετουργίας χωρίς προσφυγή στη μεταφορική χρήση του όρου, επιτρέποντας να διαπιστωθούν διαφορετικοί τρόποι σύνδεσης ανάμεσα στα αποτελέσματα μιας τελετουργικής πράξης και τον αρχικό χώρο και χρόνο όπου αυτή έλαβε χώρα. Έτσι, με δεδομένο το γεγονός ότι σήμερα ο κόσμος στο σύνολό του γίνεται «θέαμα», στο πολιτικό μήνυμα που «σκηνοθετείται» από τα «μέσα» μαζικής ενημέρωσης διαφαίνονται νέοι τρόποι διαχείρισης της ιστορίας, καθ' όλα συγκρίσιμοι μ' εκείνους που επιχειρούν οι Αφρικανοί προφήτες-θεραπευτές. Σήμερα, όπως και χθες, η πολιτική είναι τελετουργία και η παρούσα κρίση της πρέπει να αποδοθεί όχι μόνο στα παρελθόντα λάθη της αλλά και στο ότι δεν κατορθώνει ακόμα να διαχειριστεί αποτελεσματικά τις νέες δυνατότητες που διανοίγονται. Και η κρίση της πολιτικής συνδέεται άμεσα με την κρίση του νοήματος που χαρακτηρίζει τη νεωτερικότητα, δηλαδή την κρίση ταυτότητας, η οποία ανάγεται κατ' ουσίαν σε μια κρίση της ετερότητας.

Πράγματι, ένα από τα χαρακτηριστικά της εποχής μας, υπενθυμίζει ο Ωζέ, είναι ότι τα άτομα φαίνεται να σηκώνουν μοναχικά όλο το βάρος της δημιουργίας τρόπων σχέσης με τον άλλον που θα τους επιτρέψουν να ζήσουν, να νοηματοδοτήσουν δηλαδή την υπαρκτή τους στον κόσμο. Η δυσφορία που αποπνέει η ζωή στις

σύγχρονες δυτικές κοινωνίες και η αυξανόμενη βία που τη χαρακτηρίζει συνδέονται άμεσα με την εμμονή στη γλώσσα της ταυτότητας, την αδυναμία αναγνώρισης της ετερότητας. Καθώς υπογραμμίζει ο συγγραφέας, όταν αδυνατώ να νοήσω τον άλλον ως άλλον, δηλαδή ούτε όμοιο ούτε διαφορετικό από μένα, αλλά κάποιον ο οποίος συνδέεται καθ' οιονδήποτε τρόπο με μένα, τότε τον καθιστώ «ξένο». Ο απόλυτα «ξένος» απειλεί τον κόσμο μου. Μ' αυτόν μόνο μια σχέση βίας είναι δυνατή.

Γίνεται εδώ προφανής η σημασία που μπορεί να έχει, στη σύγχρονη διεθνή συγκυρία, η περαιτέρω διαύγαση των τρόπων με τους οποίους αναπαριστούμε σήμερα την ετερότητα και σχετιζόμαστε μ' αυτήν. Η υιοθέτηση, έστω και προς στιγμήν, του ανθρωπολογικού βλέμματος επιτρέπει αποστασιοποίηση χωρίς αποξένωση, τροφοδοτεί την κριτική στάση απέναντι στις εξελίξεις και τη διερεύνηση νέων τρόπων κατανόησης και διαχείρισης της καθημερινότητας, που δεν αποποιούνται τα εργαλεία του ορθού λόγου, αλλά και δεν υποτιμούν τη σημασία της τελετουργίας, και συνακόλουθα του μύθου, στην κατασκευή του κοινωνικού νοήματος.

Το βιβλίο αυτό δεν κάνει άλλο παρά να επαναπραγματεύεται, κατά το δυνατόν συνεκτικά και από ανθρωπολογική σκοπιά, δηλαδή εμπειρικά προσανατολισμένη, ζητήματα που παραμένουν ανοικτά τις τελευταίες δεκατίες και αναδιατυπώνονται κατά καιρούς με διάφορους τρόπους απ' όλο το φάσμα των επιστημών του ανθρώπου. Το συγκεκριμένο πλαίσιο παραγωγής αυτού του κειμένου και των αναφορών στις οποίες στηρίζεται επιχειρείται να ανασυγκροτηθεί με τη βοήθεια της συνέντευξης που παραχώρησε ευγενικά ο συγγραφέας στην επιμελήτρια της ελληνικής έκδοσης. Η συνέντευξη επισυνάπτεται λοιπόν στο βιβλίο ως οργανικά συνδεδεμένη με το όλο μεταφραστικό εγχείρημα. Κατ' αυτό τον τρόπο ελπίζουμε ότι ο Έλληνας αναγνώστης θα ενημερωθεί από πρώτο χέρι για ορισμένες εξελίξεις στο χώρο της γαλλικής τουλάχιστον ανθρωπολογίας, ενώ ταυτόχρονα θα εξοικειωθεί με την ιδέα –ίσως όχι ακόμα ευρέως διαδεδομένη στη χώρα μας– μιας ανθρωπολογίας της «σύγχρονικότητας», απόλυτα συνδεδεμένης με την ιστορία. Η αν-

θρωπολογία αυτή θα αποδειχθεί απαραίτητη στα ελληνικά δεδομένα, σήμερα που η κοινωνία μας, μια κοινωνία ανάμεσα στις άλλες του πλανήτη, οφείλει να επαναδιαπραγματευτεί ταχύτατα τις σχέσεις της με τον «ξένο», τόσο εντός όσο και εκτός των συνόρων της, έτσι ώστε η εμμονή στο λόγο περί ταυτότητας να μην οδηγήσει στην παραγνώριση της ετερότητας, έτσι ώστε η καταφυγή στη βία να μην καταδικάσει κάθε δυνατότητα να αποκτήσει κάποτε, εκ νέου, νόημα η πολιτική πράξη.

Η επιμελήτρια και η μεταφράστρια επιθυμούν να ευχαριστήσουν τον Κ. Λιβιεράτο, τον Ε. Παπαταξιάρχη και τον Ν. Θεοτοκά για τη βοήθεια που τους πρόσφεραν στις απρόβλεπτες δυσκολίες της παρούσας μετάφρασης. Αν το εγχείρημα αυτό μπορεί έστω και ελάχιστα να συντελέσει στην αναζωογόνηση του διαλόγου γύρω από τα καίρια ερωτήματα που θέτει η σύγχρονη διεθνής κατάσταση στην ελληνική κοινωνία, θα έχει κατά πολύ εκπληρώσει το στόχο του.

ΕΛΠΙΔΑ ΡΙΚΟΥ